

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.3.15>**Олексій ТЕРЯХІН**

аспірант кафедри психології розвитку,
Київський національний університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0003-8863-1682

СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

На сьогодні корупція залишається поширеним явищем у багатьох країнах світу, особливо в державах із низьким рівнем демократії та прозорості. Вона руйнує економічні та політичні системи, створюючи нерівність, підриваючи довіру до влади й гальмуючи соціально-економічний розвиток. Дослідження психологічних аспектів ставлення до корупції обумовлено його значущістю для розуміння причин і наслідків корупційної поведінки, а також для розробки ефективних стратегій боротьби з корупцією на рівні особистості, суспільства та держави.

Метою роботи є виявлення психологічних характеристик ставлення до корупції громадян, його особливостей.

У статті подається відмінність між ставленням та сприйняттям корупції. Наголошується, що ставлення до корупції – це особистісна внутрішня установка, яка визначає поведінкову реакцію, тоді як сприйняття корупції стосується оцінки цього явища в суспільному контексті. Розглядаються види ставлення до корупції, яке може варіюватися від активного неприйняття та опору корупційним діям до нейтральної або свідомої підтримки корупції з численними проміжними станами. Розкриваються витоки корупції через «трикутника шахрайства» Крессі (ситуація, мотивація, виправдання) із додаванням четвертого елемента – особистісних здібностей; через тісний зв'язок із такими явищами, як депривація, фрустрація та девіація, які взаємно підсилюють одне одного і штовхають індивіда до «коротких шляхів» задоволення потреб. Робиться акцент на тому, що проблема корупції пов'язана з певними особистісними рисами (брак емпатії, егоцентризм, маніпулятивність, почуття винятковості, уникнення відповідальності). Відзначається зв'язок «темної тріади особистості» (нарцисизм, психопатія та макіавеллізм) з корупційною поведінкою. Макіавеллісти виправдовують корупцію як стратегію, нарциси використовують її для зміцнення статусу, а психопати ігнорують моральні заборони.

Ключові слова: корумпованість, ставлення до корупції, сприйняття корупції, «трикутника шахрайства» Крессі, особистість, «темна тріада».

Oleksii Teriakhin. ATTITUDES TOWARDS CORRUPTION: PSYCHOLOGICAL CONTEXT

Today, corruption remains widespread in many countries around the world, especially in states with low levels of democracy and transparency. It destroys economic and political systems, creating inequality, undermining trust in the authorities, and hindering socio-economic development. Research into the psychological aspects of attitudes toward corruption is important for understanding the causes and consequences of corrupt behavior, as well as for developing effective strategies to combat corruption at the individual, societal, and state levels.

The aim of this study is to identify the psychological characteristics of citizens' attitudes toward corruption and their specific features.

The article presents the difference between attitudes and perceptions of corruption. It is emphasized that attitudes toward corruption are personal internal feeling that determine behavioral responses, while perceptions of corruption relate to the assessment of this phenomenon in a social context. The article examines types of attitudes towards corruption, which can vary from active rejection and resistance to corrupt actions to neutral or conscious support for corruption, with numerous intermediate states. The origins of corruption are revealed through: Cressy's "fraud triangle" (motivation, opportunity, and rationalization) with the addition of a fourth element – personal abilities; through its close connection with phenomena such as deprivation, frustration, and deviation, which reinforce each other and push the individual toward "shortcuts" to satisfy their needs. Emphasis is placed on the fact that the problem of corruption is associated with certain personality traits (lack of empathy, egocentrism, manipulateness, a sense of exceptionality, avoidance of responsibility). A connection is noted between the "dark triad of personality" (narcissism, psychopathy, and machiavellianism) and corrupt behavior. Machiavellians justify corruption as a strategy, narcissists use it to strengthen their status, and psychopaths ignore moral prohibitions.

Key words: corruption, attitude toward corruption, perception of corruption, Cressy's "fraud triangle," personality, "dark triad."

Постановка проблеми. Корупція є серйозною проблемою в багатьох країнах, включаючи Україну. Вона негативно впливає на економічний розвиток, соціальну справедливість і довіру до державних інститутів, що призводить до значних економічних втрат, зменшуючи ефективність використання ресурсів, підриваючи конкуренцію та створюючи бар'єри для бізнесу та інвестицій.

Однак сьогодні корупційна поведінка визначається не стільки зовнішніми обстави-

нами, скільки залежить від внутрішніх детермінант зокрема комплексу певних якостей особистості, її установок, ціннісних орієнтацій та моральних норм регуляції поведінки. Згідно з Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки однією з ключових умов для подолання корупції є ставлення населення до цієї проблеми [8]. Саме тому у контексті протидії корупції важливим є вивчення психологічних чинників, які формують ставлення громадян до цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна зараз проходить через значні соціальні трансформації та реформи, що зачіпають усі сфери суспільного життя. Одним із пріоритетних напрямків цих змін є боротьба з корупцією, яка виступає необхідною умовою для успішного проведення реформ. Сьогодні проблему корупції аналізують фахівці з різних галузей – психологи, юристи, експерти з державного управління, філософи тощо. Деякі дослідники концентрують увагу на психологічних механізмах запобігання корупційним порушенням в органах влади та місцевого самоврядування, зокрема через використання психодіагностичних методів (наприклад, роботи О. Кудерміної, Л. Казміренка, В. Андросюка, А. Фодчука та інших). У той же час М. Кікалішвілі [2] вивчає соціально-психологічні чинники корупції та формування корупційного середовища в правовій сфері, підкреслюючи, що протидія корупції є комплексною задачею, що включає як боротьбу з правовим нігілізмом, так і активну нетерпимість до корупційних проявів у всіх сферах суспільства. Крім того, аналіз причин та умов корупційної злочинності з позицій кримінології та соціальної психології, а також дослідження механізмів формування та розвитку корупції серед окремих осіб проводили І. Гурьєва, Н. Гусак, О. Литвин, О. Лозинський, О. Прохоренко, В. Саламатов, О. Шевченко, І. Шинкаренко та інші. Велика кількість дослідників (серед яких Д. Калмиков, Д. Сінченко, О. Сорока, М. Хавронюк, Г. Шведова) виділяють низку психологічних чинників корупції: недостатньо розвинену громадянську свідомість, корисливу мотивацію державних службовців, відсутність відповідальності та моральних принципів серед керівників і посадовців, а також механізм кризи довіри. Особливу увагу для даного дослідження заслуговує дисертаційна робота О. Лозинського [3], в якій розроблено діагностичний інструментарій для аналізу ставлення до корупції. Він виокремлює психологічні чинники саме інтолерантного ставлення громадян до корупції, порівнюючи дані української та польської вибірок.

О. Зарічанський [1], в свою чергу, досліджує психологічні витoki корупції, зокрема депривацію, фрустрацію та девіацію, розглядаючи глибокий взаємозв'язок між екзистенційними та психологічними чинниками, які в сучасних умовах набувають подібного значення.

Серед зарубіжних дослідників, М. Чисічено та Дж. Травальйо [14] аналізують, як сприйняття корупції пов'язане із загальним

рівнем задоволеності життям та довірою до інституцій. Ван-Шен Лі та К. Гувен [18] вивчають вплив культурних цінностей і феномену ефекту зараження на рівень корупції. А група дослідників на чолі з Г. Коррадо [15] доводить, що існує розбіжність між сприйняттям корупції та реальною корупційною практикою (наприклад, хабарництвом) в державних службах Європи.

Метою дослідження є виявлення психологічних характеристик ставлення до корупції громадян, його особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні проблема корупції є однією із основних, до осмислення якої звертаються сучасні дослідники. Зазвичай її науковий дискурс доволі поліваріативний, зокрема політологічний, філософський, соціологічний, психологічний підходи. У залежності від мети дослідження, науковці подають різноманітні визначення корупції. Для нашого дослідження слушною є думка українського науковця М. Предка, який зазначає, що корупція – це не лише процес, який здійснюється в межах «підкуп-продажність», але й певний стан, певна установка свідомості на спосіб життя. В даному випадку мова йдеться про корумпованість, яка часто спричиняється закладеними в нормах права можливостями сприяння корупційним діям [7, с. 154]. У даному контексті корупція – це конкретна дія чи набір дій (правопорушення), що порушують законодавство. Натомість корумпованість – це психологічна, моральна схильність до таких дій, яка може проявлятися як у конкретних випадках, так і в ширшому соціальному контексті. Вважаємо, що корумпованість – це, перш за все, психологічний феномен, що характеризується схильністю індивіда, групи чи організації до порушення етичних, правових та соціальних норм з метою досягнення особистої вигоди чи привілеїв шляхом зловживання владою, службовим становищем або суспільною довірою. В даному контексті психологічний аспект включає схильність до корумпованості, яка залежить від особистісних рис та від сприйняття моральних норм. Також вона може бути підкріплена соціальними умовами, такими як толерантність до корупції у суспільстві чи середовищі.

В цьому контексті варто звернути увагу на смислові нюанси ряду понять, завдяки яким розгортається ставлення до корупції. Український науковець О. Лозинський подає таку дефініцію ставлення до корупції: «Ставлення до корупції є емоційно-ціннісним сприйняттям (несприйняттям) особистістю корупцій-

ної соціальної дійсності, що залежить від низки індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та ситуативних чинників і більшою або меншою мірою впливає на прийняття нею соціально значущих рішень та подальшої корупційної або антикорупційної поведінки» [3, с. 41]. Отже, в даному дослідженні мова йдеться про визначення ставлення до корупції через емоційне ціннісне сприйняття (несприйняття), виокремлюються її чинники, які впливають на рішення та подальшу корекцію поведінки. Загалом, у деякій мірі можна погодитися з даним визначенням. Однак, на нашу думку, в даному підході потребують уточнення та корегування концепти ставлення до корупції та її сприйняття.

Вважаємо, що ставлення до корупції – це система оцінок, переконань, емоцій та поведінкових реакцій особистості щодо корупційних явищ, яка формується під впливом моральних, культурних, соціальних і психологічних чинників та може варіюватися від повного неприйняття й осуду до нейтрального або навіть схвального ставлення. Цей феномен відображає, як людина відноситься до корупції, оцінює її наслідки для суспільства та особистого життя, а також як вона ставиться до власної участі в корупційних практиках чи до спроб їх уникнення.

Звернемо увагу на смислові нюанси феномену «сприйняття». Німецький філософ Г. Ляйбніц [19] розглядав сприйняття як фундаментальну характеристику монади (найпростіша субстанція у його філософії), як внутрішній стан монади, який відображає зміни у всесвіті. Причому він розрізняв перцепцію (неусвідомлене сприйняття) і апперцепцію (усвідомлене сприйняття, що супроводжується рефлексією), позаяк людина має здатність до апперцепції, що дозволяє їй усвідомлювати свої думки та досвід. Отже, сприйняття – це когнітивний процес отримання, обробки та інтерпретації сенсорної інформації про навколишній світ, що дозволяє формувати уявлення про об'єкти, явища та події.

Щодо поняття «сприйняття корупції», то даний концепт використовується в соціології, політології та економіці для оцінки корупції на основі опитувань, експертних оцінок та індексів (наприклад, Індекс сприйняття корупції від Transparency International). Transparency International з 1995 р. публікує індекс сприйняття корупції (CPI) (індекс, який оцінює та ранжує країни за сприйнятим рівнем корупції в державному секторі за оцінками експертів і керівників підприємств). Причому Україна отримала 35 балів зі 100 можливих в Індексі

сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2024 рік, і тепер наша країна посідає 105 місце поміж 180 країн. Хоча Україна зросла у рейтингу за останні роки, однак вона відноситься до країн, які сприймаються як корумповані. Європейська комісія в своєму звіті звернула увагу антикорупційні кроки, які Україна має здійснити у 2025 році, зазначивши, що «інституційна база для боротьби з корупцією в Україні в основному створена, але потребує подальшого вдосконалення як щодо превентивних заходів, так і правоохоронної діяльності» [13]. Понад дві третини країн (індекс сприйняття корупції класифікує 180 країн і територій по всьому світу за сприйнятим рівнем корупції в державному секторі, оцінюючи за шкалою від 0 до 100) мають оцінку нижче 50 зі 100, що переконливо свідчить про серйозні проблеми з корупцією.

Попри різні зміни в суспільстві, громадяни постійно вважають корупцію однією з найважливіших проблем країни. Згідно з даними 2024 року, 92% опитаних сприймають корупцію як головну загрозу для України після війни. За останні більше двадцять років рівень занепокоєння цією проблемою залишається дуже високим. Наприклад, у 2007 році 90% українців називали корупцію провідною проблемою, у 2009 році цей показник сягав 93%, а у 2011 році – 92%. У 2015, 2018 і 2021 роках відсоток опитаних, які вказували на корупцію як на найсерйознішу проблему, зростав до 94%. Хоча у 2023 році відзначилося незначне зниження цього показника до 89%, загальна тенденція залишається незмінною [11]. Таким чином, сприйняття корупції – це уявлення людей про рівень поширеності та впливу корупційних практик у певному суспільстві, державних установах або організаціях.

Юцзі Чжан у своєму дослідженні [26] ставить питання про те, що сприйняття корупції є важливим фактором ризику депресії. Він зазначає, що на психологічному рівні сприйняття корупції викликає у людей негативні емоції. На фізіологічному рівні вище сприйняття корупції може означати більш несправедливе соціальне середовище, яке не сприяє здоров'ю людей. Однак механізм, що зв'язує сприйняття корупції та депресію, до кінця не вивчений. Результати дослідження засвідчили, що підвищення сприйняття корупції може посилити депресію. На психологічному рівні сприйняття корупції позитивно пов'язане з негативними емоціями, такими як тривога, гнів, і розчарування. Більше того, відчуття несправедливості, викликане сприйняттям корупції, може призвести до ворожості і безсилля, що в кінцевому підсумку

може призвести до погіршення психічного здоров'я, наприклад, депресії. На фізіологічному рівні сприйняття корупції є відображенням фактичної корупції. Водночас довіра до влади частково опосередковувала вплив сприйняття корупції на депресію. Примітно, що ознайомлення з онлайн-новинами спричиняє вплив сприйняття корупції на депресію

Звернемо увагу на відмінність між ставленням до корупції та сприйняттям корупції, яка полягає у тому, як особистість взаємодіє з цим явищем на внутрішньому рівні (ставлення) та як вона оцінює його у зовнішньому середовищі (сприйняття). **Сприйняття** – це уявлення особистості про масштаби, частоту та наслідки корупції в суспільстві, яке формується на основі зовнішніх сигналів і суб'єктивних оцінок. В даному контексті мова йдеться про інформаційне середовище (вплив медіа, громадської думки, розмов у соціальних групах тощо), про соціокультурні установки (норми та традиції, які впливають на уявлення про корупцію як «норму» чи «аномалію»), про рівень довіри до інституцій: оцінка здатності держави боротися з корупцією тощо. Натомість **ставлення** – це внутрішня позиція особистості щодо корупції, яка впливає на її готовність підтримувати або засуджувати корупційні практики. Вважаємо, що у даному контексті варто виокремити низку чинників, у яких сфокусовано особистісні складові. До них відносяться мотиваційні аспекти, зокрема бажання отримати вигоду, уникнути покарання, досягти особистих цілей; такі етичні установки як моральні принципи, які визначають, чи вважає особа корупцію прийнятною; емоційні реакції

(почуття провини, страху або безкарності щодо участі у корупційних діях); когнітивні раціоналізації, що проявляються у процесі виправдання або засудження корупційних дій через внутрішню логіку.

Подамо смислові нюанси ставлення до корупції та сприйняття корупції у вигляді (табл. 1).

Таким чином, ставлення до корупції – це особистісна внутрішня установка, яка визначає поведінкову реакцію, тоді як сприйняття корупції стосується оцінки цього явища в суспільному контексті. Розуміння обох аспектів дозволяє ефективніше впливати на боротьбу з корупцією на індивідуальному та суспільному рівнях.

Ряд дослідників ставлення до корупції розглядають переважно у системі бінарної опозиції «толерантність- інтолерантність» [9] у залежності від історичних чинників, культури, ментальності тощо. В. Лозинський [3] зазначає, що ставлення до корупції може варіюватися від повної нетерпимості й активного опору корупційним діям до свіdomої підтримки корумпованих чиновників та їхніх груп. Між цими крайнощами існують проміжні позиції: вимушена пасивна толерантність, суперечливе (амбівалентне) сприйняття та байдужість (індиферентність) громадян до корупційних проявів і зловживань владою [3, с. 41]. Інші дослідники [17] звертають увагу на вплив ситуаційних факторів на корупційну поведінку в організаціях та наголошують на необхідності врахування взаємозалежності різних чинників для її розуміння, підкреслюючи, що корупційна поведінка є результатом складної взаємодії

Таблиця 1

Порівняльна характеристика психологічних відмінностей ставлення до корупції та сприйняття корупції

	Ставлення до корупції	Сприйняття корупції
Сфера дії	Внутрішня позиція особистості щодо корупції	Уявлення про масштаби, частоту та наслідки корупції в суспільстві
Формуючі чинники	Базується на моральних принципах, переконаннях, емоціях і мотивації	Формується під впливом медіа, соціального оточення, досвіду та рівня довіри до інституцій
Рівень усвідомлення	Глибоко особистісний, пов'язаний із самоконтролем та самооцінкою	Більше пов'язаний із оцінкою зовнішнього світу та впливу інших людей чи інституцій
Прояви	Готовність брати участь у корупційних діях, виправдання або засудження корупції, прагнення уникнути ситуацій, пов'язаних із корупцією.	Оцінка корупції як поширеного чи рідкісного явища, визначення корупції як «серйозної проблеми» чи «неістотного явища», формування думки про ефективність боротьби з корупцією
Як змінити	Вимагає формування моральних установок, розвиток відповідальності та самоконтролю	Вимагає роботи із соціальним інформуванням, підвищення прозорості інституцій та боротьби зі стереотипами

Джерело: Авторська розробка на основі [3, 9, 10].

психологічних аспектів, таких як емоції, когнітивні здібності та сила волі, що впливають на процес ухвалення рішень. При цьому важливу роль також відіграють стратегії раціоналізації, які застосовуються як виправдання корупційних дій. Водночас вони рідко використовуються для пояснення їхніх наслідків, а радше слугують аргументом на користь «благих намірів» неправомірних вчинків. Ще одним значущим аспектом є концепція «підприємницької орієнтації». Дослідження в цій сфері дали неоднозначні результати, однак було встановлено, що ризиковані стратегії можуть підвищувати схильність до корупції. Водночас орієнтація на інновації, як інший компонент цієї конструкції, навпаки, зменшує ймовірність участі в корупційних схемах [17].

Таким чином, ставлення людини до корупції може варіюватися залежно від моральних, мотиваційних чинників. Основні види ставлення до корупції можна класифікувати за кількома критеріями, зокрема за етичним оцінюванням як негативне (засуджувальне), коли людина вважає корупцію аморальною та шкідливою для суспільства, засуджує будь-які її прояви та не бере участі у корупційних діях (як приклад, активна підтримка антикорупційних ініціатив); як нейтральне, коли людина не має вираженої думки про корупцію, сприймає її як звичну частину життя, без сильного осуду чи підтримки (як приклад «це є, але я не можу нічого змінити»); як позитивне (схвальне), коли людина виправдовує корупцію як «необхідність» або як спосіб досягнення цілей у системі, де «всі так роблять» (признавати хабар швидшим і зручнішим способом вирішення проблем).

Ставлення до корупції за мотиваційною складовою можна ідентифікувати як принципове (відмова від корупції через внутрішні переконання та цінності, зокрема, наприклад, відмова від вигод, здобутих нечесним шляхом); утилітарне (підтримка корупції задля досягнення власних інтересів, зокрема, наприклад, використання хабаря для швидшого вирішення проблеми); конформістське, коли ставлення визначається пристосуванням до існуючих умов без відповідної оцінки (наприклад, «я просто роблю те, що всі»).

Отже, ставлення до корупції є багатовимірним явищем, яке залежить від особистісних, соціальних факторів. Його вивчення дозволяє глибше зрозуміти механізми, що сприяють корупції, та розробити ефективні стратегії боротьби з нею. Однак корупція починається з індивідуальних рішень, які залежать від психологічних факторів, таких як моральні

установки, цінності, рівень толерантності до корупційних дій.

Одним із пояснень природи корупції дослідники пропонують вважати гіпотезу Дональда Р. Крессі [16], яку ідентифікують як «трикутник шахрайства» Крессі, сутність якого полягає у тому, що для «темних справ» потрібні три умови: ситуація – можливість вкрати, мотивація – потреба вкрати, виправдання – можливість обілити себе. Згодом трикутник Крессі перетворився на чотирикутник, що включає певні здатності – набір певних особистісних якостей, що уможливають шахрайство.

Погоджуємося з думкою українського науковця О. Зарічанського, який зазначає, що психологічні витоки корупції мають тісний зв'язок із такими явищами, як депривація, фрустрація та девіація. Однак важко погодитися з положенням автора про те, що «депривація означає втрату, позбавлення прибуткової посади» [1], позаяк депривація – це стан, коли людина відчуває нестачу важливих ресурсів (матеріальних, соціальних чи емоційних). У даному випадку йдеться мова лише про можливість вдаватися до корупційних дій для виживання, що може спонукати до корупційної поведінки як способу компенсації «втрат». О. Зарічанський підкреслює, що у цьому контексті представляє інтерес антидепривація як спосіб боротьби з корупцією, оскільки «в цьому аспекті відбувається найсуттєвіше взаємопроникнення екзистенційних (депривація) й етичних (жадібність, нажива) моментів корупції, які найбільш точно і глибоко розкривають її природу» [1, с. 14–15]. Вважаємо, що у даному випадку радше можна стверджувати про психологічний механізм компенсаторних витоків корупції та вироблення системи профілактичних засобів протидії їй. При цьому психологічний механізм формування фрустрації може розглядатися як один із чинників, що сприяють виникненню корупційної поведінки. Цей механізм пояснює, як незадоволення потреб, очікувань чи цілей індивіда може спонукати до дій, спрямованих на отримання бажаного результату шляхом порушення соціальних чи правових норм.

Отже, фрустрація виникає, коли людина стикається з перешкодами у досягненні своїх цілей, що може спровокувати агресію або спроби обійти перешкоди, використовуючи незаконні методи, включаючи корупцію, та часто спонукати людей до пошуку «коротких шляхів» досягнення мети, зокрема завдяки хабарництву чи маніпулятивним практикам.

Корупція є формою соціальної девіації, тобто поведінки, що порушує моральні

норми. «Корупція як індикатор дефектності соціальної моралі в широкому сенсі виявляється в Україні в моральному розкладі влади, за умов якого корупційні практики стають стратегіями змови владних груп проти пересічних громадян, які фактично втрачають будь-які права за умови недоступності ресурсу влади» [5, с. 25].

Виникнення девіантної поведінки може бути зумовлене як соціальними умовами, які толерують або навіть заохочують корупцію, так психологічними чинниками, коли особа, зневірившись у чесності системи, вдається до порушення норм як до єдиного способу реалізації своїх цілей. Однак між депривацією, фрустрацією та девіацією існує взаємозв'язок, який проявляється у тому, що депривація створює передумови для відчуття несправедливості й невдоволення; натомість фрустрація посилює бажання знайти «обхідні шляхи» для досягнення своїх потреб, а девіація виникає як реакція на несправедливу систему або як прояв адаптації до умов, де корупція сприймається як прийнятна поведінка. Деякі особистісні риси можуть сприяти схильності до корупційної поведінки. Як зазначає Дель Фаббро, до таких характеристик належать:

Брак емпатії, оскільки людина не здатна співпереживати або зрозуміти, як її дії впливають на інших.

Егоцентризм, коли пріоритет надається власним інтересам і потребам, навіть на шкоду оточуючим.

Схильність до маніпуляцій, позаяк люди використовують обман для впливу на інших або на роботу систем.

Відчуття власної винятковості як переконаність у тому, що особисті потреби важливіші, ніж потреби інших, і що вони заслуговують особливого ставлення.

Уникнення відповідальності, коли відстежується схильність перекладати провину за свої дії на інших, щоб уникнути наслідків [цит. за:20].

Таким чином, ставлення до корупції вирізняється особистісним проявом у контексті депривації як почуття несправедливого доступу до ресурсів, яке мотивує до пошуку нечесних способів їх отримання; фрустрації як невдоволення через неможливість досягнення цілей законними шляхами; девіації, яка характеризується поступовим відхиленням від моральних норм і соціальних стандартів. Ці три явища є взаємопов'язаними факторами, які сприяють формуванню стратегії корупційної поведінки як способу задоволення особистих потреб, компенсації депривації чи подолання фрустрації в умо-

вах соціальної нерівності або слабкої правової системи.

Н. Сметаніна [10] зазначає, що негативне ставлення до корупції формується шляхом впливу на всі усвідомлені мотиваційні чинники поведінки людини. Це досягається через, по-перше, стимулювання як зовнішній вплив, який за певних обставин спонукає до певних дій і поведінки, навіть якщо особисті інтереси чи потреби суперечать цьому. Стимули включають моральні та матеріальні заохочення й покарання, створення антикорупційного середовища та формування громадської думки. По-друге, через активізацію мотивації до спільної правомірної поведінки, що включає наведення позитивних прикладів, демонстрацію перспектив, переконання та надання інформації. Такі дії допомагають людині свідомо обирати антикорупційну поведінку [10, с. 99].

Дослідники [17] виявили, що так звана «темна тріада особистості»¹ (нарцисизм, психопатія та макіавеллізм) пов'язана з корупційною поведінкою.

Макіавелісти виправдовують корупцію як необхідний інструмент для досягнення своїх цілей. Вони схильні використовувати свої службові повноваження або вплив, щоб отримати особисту вигоду. Даними особистостями корупція сприймається як стратегічний інструмент. «Концепція персоналістичної влади (переконання, що влада служить для досягнення особистих цілей) сприяла корупції та толерантності до цього явища, тоді як соціалізована концепція влади (переконання, що влада служить досягненню колективних цілей) сприяла зменшенню тенденції брати участь у корупційній діяльності та знизилі їх толерантність» [17, с. 334].

Натомість нарциси можуть брати участь у корупції, щоб зміцнити свій статус і досягти визнання. Вони часто недооцінюють моральні ризики своїх дій, адже впевнені у своїй винятковості та безкарності. Нарциси прагнуть влади, а корупція може бути засобом її здобуття. О. Меленко, Л. Гриндей, О. Стратій зазначають, що основою корупційної поведінки моделі поведінкового стереотипу українського корупціонера є егоїстичний тип особистості, для якого характерні егоцентризм, прагнення до особистої вигоди та зневажливе ставлення до правових норм [4, с. 97].

Психопати не відчувають провини чи

¹ Темна тріада – це концепція в психології, яка описує три взаємопов'язані, але різні риси особистості: макіавеллізм, нарцисизм і психопатія. Ці риси характеризуються егоїзмом, маніпулятивністю, емоційною холодністю і низьким рівнем моральності. Ці три риси особистості пояснюють схильність індивідів до поведінки, яка порушує етичні норми, включаючи корупцію.

сорому, тому моральні заборони для них не є перешкодою. Вони можуть залучатися до корупційних схем без вагань, якщо це приносить швидкий зиск. Їхня схильність до ризику підвищує ймовірність участі в незаконних діях. Люди з високими показниками у рисах «Темної тріади» частіше виправдовують корупцію як допустиму або навіть необхідну практику. Для них характерно низьке усвідомлення етичних норм та нехтування суспільними інтересами заради власних. Їм притаманна короткострокова вигода, отже, інтерес до негайного отримання вигоди, незалежно від довгострокових наслідків. Вважаємо, що дослідження «темної тріади» у цьому контексті дає важливі інструменти для прогнозування, попередження та боротьби з корупцією.

Висновки. Отже, аналіз ставлення до корупції допомагає зрозуміти готовність людей до участі в корупції; натомість аналіз її сприйняття дозволяє оцінити рівень суспільної довіри та виявити проблемні сфери. При цьому обидва явища є внутрішніми процесами, які визначають, як особистість взаємодіє з навколишнім світом. Вони пов'язані з когнітивною, емоційною та поведінковою сферами. Ставлення може спонукати до певних дій, а сприйняття формує контекст, у якому приймаються рішення. Однак як ставлення, так і сприйняття корупції формуються на основі особистого досвіду, соціального оточення та отриманої інформації.

Корупція зумовлена моральним розкладанням влади та нерівним доступом до ресурсів. Її витoki можна систематизувати за «трикутником шахрайства» Крессі (ситуація, мотивація, виправдання) із додаванням четвертого елемента – особистісних здібностей, що уможливають протиправні дії, а механізми її поширення впливають із взаємодії депривації (відчуття несправедливості), фрустрації (неможливості досягти цілей законними шляхами) та девіації (адаптація до корупційного середовища). Дослідники дель Фаббро та ін. виокремлюють п'ять рис, що сприяють корупційній активності (брак емпатії, егоцентризм, маніпулятивність, почуття винятковості, уникнення відповідальності), а також «темну тріаду» – нарцисизм, макіавеллізм і психопатію, які демонструють позитивний зв'язок із корупцією. Макіавеллісти виправдовують корупцію як стратегію, нарциси використовують її для зміцнення статусу, а психопати ігнорують моральні заборони. Системне розуміння цих чинників відкриває шлях до ефективних профілактичних заходів: поєднання зовнішніх стимулів (моральні та матеріальні заохочення й покарання, прозоре правове середовище, громадський контроль) з формуванням внутрішньої мотивації через етичну освіту, ціннісне виховання та популяризацію позитивних моделей поведінки створює умови для прогнозування ризиків корупції, запобігання їй і відновлення суспільної довіри.

Література:

1. Зарічанський О. Психологічні витoki корупції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2022. № 2(16). С. 14–18. [https://doi.org/10.17721/BPSY.2022.2\(16\).3](https://doi.org/10.17721/BPSY.2022.2(16).3)
2. Кікалішвілі М. В. Соціально-психологічні фактори корупції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №4. С. 324–329.
3. Лозинський О. М. Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2021. 277 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Dis_Lozynskyi.pdf
4. Меленко О. В., Гриндей Л. М., Стратій О. В. Психолого-правові аспекти протидії корупції в Україні на сучасному етапі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 93–99.
5. Пархоменко С. Є. Корупційні практики держави як девіація соціальної моралі. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2016. №19(12). С. 22–27. <https://doi.org/10.15421/1716134>
6. Предко М. Є. Вплив корупції на систему публічного управління в Україні. *Всеукраїнський науковий часопис «Літопис Волині»*. 2022. №23. С. 262–267. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/397>
7. Предко М. Сміслові контексти феномена «корупція». *Літопис Волині*. 2021. №23. С. 153–159. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.23.27>
8. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки. Закон України : Закон України від 20.06.2022. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
9. Савич І. Підходи до класифікації толерантності в політичній сфері. *Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації»*. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/105>
10. Сметаніна Н. В. Формування негативного ставлення до корупції як напрям сучасної антикорупційної політики України. Світ без корупції: міф чи реальність? : матеріали дискусійної панелі Першого Харків. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 96–101.

11. Стан корупції в Україні 2024: сприйняття, досвід, ставлення. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2024-spryjniattia-dosvid-stavlennia/>
12. Abraham J., Suleeman J., Takwin B. Psychological mechanism of corruption: A comprehensive review. *Asian Journal of Scientific Research*. 2018. URL: <https://philpapers.org/archive/ABRPMO.pdf>
13. Anti-corruption steps Ukraine must take in 2025. URL: <https://ti-ukraine.org/en/news/anti-corruption-steps-ukraine-must-take-in-2025/>
14. Ciziceno M., Travaglino G. A. Perceived corruption and individuals' life satisfaction: The mediating role of institutional trust. *Social Indicators Research*. 2019. Vol. 141. №2. pp. 685–701. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1850-2>
15. Corrado G., Corrado L., De Michele G., Salustri F. Are Perceptions of Corruption Matching Reality? Theory and Evidence from Microdata. *CEIS*. 2017. Working Paper No. 420. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3086711>
16. Cressey D. R. Other people's money; a study of the social psychology of embezzlement. Glencoe, IL: Free Press, 1953. 212 p.
17. Julián M., Bonavia T. Psychological variables related to corruption: a systematic review. *Annals of psychology*. 2020. №2(36). pp. 330–339. <https://dx.doi.org/10.6018/analesps.36.2.389371>
18. Lee W. S., Guven C. Engaging in corruption: The influence of cultural values and contagion effects at the microlevel. *Journal of Economic Psychology*. 2013. Vol. 39. pp. 287–300. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2013.09.006>
19. Leibniz G. W. The Principles of Nature and of Grace, Based on Reason: 1714. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/leibniz1714a.pdf>
20. Pillay K. The psychology of corruption. *Corruption Watch*. URL: <https://www.corruptionwatch.org.za/the-psychology-of-corruption/>
21. Sujeewa G. M. M., Yajid M. S. A., Azam S. M. F., Dharmaratne, I. The new fraud triangle theory-integrating ethical values of employees. *International Journal of Business, Economics and Law*. 2018. №16(5). pp. 52–57.
22. Tan X., Liu L., Huang Z., Zhao X., Zheng W. The dampening effect of social dominance orientation on awareness of corruption: moral outrage as a mediator. *Social Indicators Research*. 2016. №125(1). pp. 89–102. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0838-9>
23. Tan X., Liu L., Huang Z., Zheng W. Working for the Hierarchical System: The Role of Meritocratic Ideology in the Endorsement of Corruption. *Political Psychology*. 2017. №38(3). pp. 469–479. <https://doi.org/10.1111/pops.12341>
24. Tan X., Liu L., Huang Z., Zheng W., Liang, Y. The Effects of General System Justification on Corruption Perception and Intent. *Frontiers in Psychology*. 2016. №7. pp. 1–11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01107>
25. Tan X., Liu L., Zheng W., Huang, Z. Effects of social dominance orientation and right-wing authoritarianism on corrupt intention: The role of moral outrage. *International Journal of Psychology*. 2016. №51(3). pp. 213–219. <https://doi.org/10.1002/ijop.12148>
26. Zhang Y. The relationship between corruption perception and depression: A multiple mediation model. *Psychology Research and Behavior Management*. 2022. pp. 1943–1954. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S370045>

Дата надходження статті: 01.09.2025

Дата прийняття статті: 20.10.2025

Опубліковано: 28.11.2025